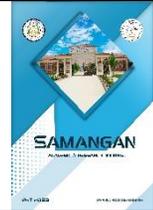

Samangan Scientific and Research Journal

<https://researchsparker.edu.af/index.php/SARJ>

ISSN: 3006-8835

Examining the spiritual position of Imam Bukhari among Muhaddith scholars

Shahabuddin Shahab *

Department of Islamic Sciences and Culture, Faculty of Education, Samangan Higher Education Institute.

** Corresponding Author: shahab786shahabuddin@gmail.com*

Cite this study:

Shahab, S. (2024). Examining the spiritual position of Imam Bukhari among Muhaddith scholars, Samangan Academic and Research Journal, 1(1), 14-26.

Keywords

faith,
more accuracy,
piety,
intelligence,
spirituality

Research

Received:

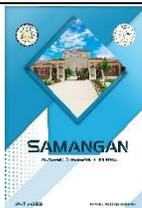
Revised:

Accepted:

Published:

Abstract

Undoubtedly, Imam Bukhari was one of the late personalities and scholars who provided remarkable services to the Islamic world and humanity. Undoubtedly, he is one of the guardians and protectors of Islamic heritage who left his mark on the social and scientific scenes. Imam Bukhari would travel for months on foot and on an empty stomach to meet those who had hadiths and narrate them to obtain a hadith. Compared to other narrators, he set strict conditions in narrating and collecting authentic hadiths so that no one dares to falsify the hadiths and pollute the pure words of the Prophet. The results of this research show that Imam Bukhari's accuracy, alertness, hard work, and foresight towards the subjects provided the basis for his perfection and scientific personality. Petrified and careless people will not succeed in life. The purpose of this research is to examine the spiritual status of Imam Bukhari. In this article, an attempt has been made to explain the factors that brought Imam Bukhari to such a lofty position. This research was done on the library method. The researcher has collected information from reliable and valid sources and analysed it analytically and descriptively.

مجله علمی-تحقیقی سمنگان

<https://researchsparker.edu.af/index.php/SARJ>

ISSN: 3006-8835

بررسی جایگاه معنوی امام بخاری در میان محدثان

پوهنمل شهاب‌الدین شهاب*

دیارتمنت علوم و فرهنگ اسلامی، پوهنچی تعلیم و تربیه، مؤسسۀ تحصیلات عالی سمنگان

* نویسنده مسؤول: shahab786shahabuddin@gmail.com

تقریظ دهنده: پوهندی صدیق‌الله کریمی

مرجع‌دهی:

شهاب ش. (۱۴۰۲). بررسی جایگاه معنوی امام بخاری در میان محدثان، (۱۱)، ۱۴-۲۶.

کلمات کلیدی

ایمان‌داری،
دقت بیش‌تر،
تقوا، فطانت،
معنویت

چکیده

بدون شک یکی از شخصیت‌های فقید و دانشمندی که برای جهان اسلام و بشریت خدمات چشم‌گیری را عرضه کرد، امام بخاری بود. بدون تردید او یکی از پاس‌داران و حافظان میراث اسلامی است که در صحنه‌های زنده‌گی اجتماعی و علمی قلم‌فرسایی کرد. امام بخاری برای به‌دست‌آوردن یک حدیث ماه‌ها پیاده و شکم‌گرسته سفر می‌کرد، تا کسانی را که نزد شان احادیث بود، ملاقات نموده و به روایت آن بپردازد. نام‌برده نسبت به سایر محدثان در روایت و جمع‌آوری احادیث صحیح شرایط سختی را وضع نمود تا کسی جرأت نکند که احادیث را جعل نموده و دامن پاک اقوال پیامبر را ملوث سازد. و نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که دقت، هوشیاری، سخت‌کوشی و دورنگری امام بخاری نسبت به موضوعات بود که زمینه کمال و شخصیت علمی او را فراهم ساخت. پرواضح است که انسان‌های متحجر و کم‌دقت در زنده‌گی موفق نخواهند شد. هدف این تحقیق بررسی جایگاه معنوی امام بخاری است. در این مقاله تلاش شده است تا عواملی که امام بخاری را به چنین جایگاه رفیع و بلند رسانید، بیان گردد. محقق اطلاعات را از منابع موثق و معتبر گردآوری نموده و به تحلیل آن به شکل تحلیلی و توصیفی پرداخته است.

مقدمه

رسول اکرم (صلی الله علیه و سلم) دو اصل اساسی را در میان آدمیان به ودیعه گذاشت تا به وسیله آن مؤمنان راه رستگاری را گزینش نموده و سعادت دارین نصیب حال شان شود. این دو اصل همانا قرآن کریم و اقوال گهربار پیامبر است. در میان انبوهی از مجموعه‌های روایی موجود جهان اسلام، کتابی که شهرت و اعتبار بیش‌تری یافته و اکثر علمای جهان اسلام پس از قرآن بهترین منبع شناخته‌اند، صحیح البخاری است (قندیل، 1437 هـ.ق: ص 27). زیرا امام بخاری در این کتاب سعی بلیغ نموده است تا احادیث صحیحی را که با معیارهای از قبل تعیین شده برابر باشد، جمع‌آوری نماید. امام بخاری برای جمع‌آوری این کتاب شانزده سال وقت صرف نموده است و احادیث آن را از میان شش صد هزار حدیثی که جمع‌آوری کرده بود انتخاب کرده است (فیروز هروی، 1437 هـ.ق: ص 12).

سنت به‌عنوان منبع بزرگ و پراهمیت به‌گونه‌ی منظم و منسجم در زمان رسول گرامی اسلام گردآوری نشد. هر چند به‌گونه‌ی پراکنده و غیر منظم تا انتهای قرن اول هجری گردآوری گردیده بود؛ اما پس از قرن دوم این افتخار بزرگ از آن امام بخاری شد. امام بخاری در گردآوری احادیث رسول گرامی اسلام چنان زحمت و تلاش نمود که کتابش امروز به عنوان بهترین کتاب بعد از قرآن کریم در بین مردم پذیرفته شد (مجموعه من المؤلفین، ج 2: ص 73). و این که چه عواملی امام بخاری را به این جایگاه معنوی رسانید تا میان همه محدثان از جایگاه ویژه‌ی برخوردار باشد، ما در این تحقیق در صدد آنیم تا این همه عوامل را بررسی نموده و نقش شان را در رابطه به شکل دهی جایگاه و موقف معنوی امام بخاری نیز تبیین کنیم.

آن‌گونه که محققان نیک می‌دانند کوشش و تلاش مسلمانان در بخش‌های مختلف علوم که با طلوع خورشید درخشان اسلام در کره خاکی درخشید، در جریان قرن‌های اول، دوم و سوم هجری سرانجام به ثمر نشست و محققان اسلامی در بخش‌های مختلف از قبیل تفسیر، حدیث، فقه و کلام از خود آثار گران‌بهایی را در بستر تاریخ به یادگار گذاشتند و به همین منوال راه مستقیم، راه تعالی، عزت و شرف را برای نسل بشریت هموار ساخته است. یکی از شخصیت‌هایی که در رابطه به ساختن این راه طاقت‌فرسا نقش به‌سزای داشت، بدون شک امام بخاری است؛ زیرا او با تلاش‌های همیشه‌گی و خسته‌گی‌ناپذیرش توانست این چراغ درخشان را برای همیشه نورافشان نگاه کند تا آدمیان از روشنایی آن استفاده نموده و به چاه هلاکت سقوط نکنند. متأسفانه گذر زمان و فاصله طولانی زمان امام بخاری سبب شده است که خیلی از جوانان مسلمان نسبت به این شخصیت تأثیرگذار تاریخ جهان اسلام معلومات نداشته باشند و جایگاه معنوی این شخصیت بزرگوار را در میان سایر دانشمندان جهان اسلام درک نکنند. روی همین علت ایجاب می‌کند تا در رابطه به شخصیت و جایگاه معنوی امام بخاری - که تا حال در افغانستان عین

همین عنوان تحقیق علمی انجام نشده است- یک تحقیق جامع صورت گیرد تا جوانان افغانستان- که اکثریت شان مشغول شبکه‌های اجتماعی‌اند و چندان معلومات کافی راجع به این شخصیت شخیص جهان اسلام ندارند- معلومات گسترده حاصل نموده و در حوزه دین‌شناسی از داشته‌های وافر این شخصیت استفاده اعظمی نموده و کامیابی دنیا و آخرت را نصیب خویش بگردانند. هر چند در مورد شخصیت و جایگاه معنوی امام بخاری کتاب‌ها و مقالات زیادی نوشته شده است که در این جا به برخی آن اشاره می‌شود:

زنده‌گی‌نامه امام بخاری اثر عبدالمنعم قندیل، درس ختم بخاری به انضمام زنده‌گی‌نامه امام بخاری اثر محمدتقی عثمانی، الجامع فی سیره الامام البخاری اثر عبدالرحمن المیر و زنده‌گی‌نامه امام بخاری و چگونه‌گی تدوین صحیح البخاری مقاله محی‌الدین صالحی.

قابل ذکر است که در منابع ذکر شده بیش‌تر تمرکز روی زنده‌گی‌نامه امام بخاری شده است و در ضمن برخی عواملی را که راجع به شخصیت امام بخاری تأثیرگذار بوده به شکل جست‌وگریخته بیان نموده‌اند که نویسنده آن را کافی نمی‌داند. لازم به ذکر است که اکادمی علوم افغانستان قرار بود که در رابطه به شخصیت علمی و معنوی امام بخاری کنفرانسی برگزار نموده و محققان مقالات خویش را در رابطه به موضوع ذکر شده به خوانش بگیرند؛ اما با سقوط جمهوریت کنفرانس برگزار نشد و موضوع ناتمام باقی ماند. لذا نگارنده عزم را جزم نمود تا این مأمول را به قدر توان برآورده ساخته تا از یک طرف ادای رسالت و از طرف دیگر نوع خدمت به شیفته‌گان علم و دانش شود.

این تحقیق به سؤالات ذیل پاسخ می‌دهد: جایگاه امام بخاری در بین سایر محدثان چگونه است؟ کدام عوامل بود که امام بخاری را در بین محدثان صدرنشین ساخت؟

در این تحقیق فرض ما بر این است که امام بخاری در بین تمامی محدثان از جایگاه رفیع و بلندی برخوردار بوده؛ به نحوی که اکثر محدثان او را به نام امام‌المحدثان یاد می‌کنند (سمعانی، 1382هـ.ق: ص323). به نظر می‌رسد که معنویت، تیزهوشی، دقت و سخت‌کوشی امام بخاری را به این جایگاه رسانیده است.

این تحقیق روی اهداف ذیل می‌چرخد: بررسی جایگاه معنوی امام بخاری، تحلیل عوامل تأثیرگذار بر شخصیت او، بررسی مفهوم تقوا و نقش آن در شکل‌دهی شخصیت امام بخاری و هم‌چنین دنبال بررسی سخت‌کوشی و ژرف‌نگری او در تدوین احادیث نبوی است.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این مقاله مروری، کتابخانه‌یی بوده و روی‌کرد سیستماتیک برای شناسایی، جمع‌آوری، ارزیابی و ترکیب مفاهیم مرتبط با موضوع به کار گرفته شده است و برای تحقق این هدف روش دقیق و شفاف به دقت رعایت شده است.

الف) جمع‌آوری اطلاعات

برای جمع‌آوری اطلاعات سایت‌ها، منابع و کتابخانه‌های ذیل مرور گردیده‌اند: سایت نورمکس، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، گوگل اسکالر، ویکی‌پدیا، مکتبه‌الشامله، مکتبه‌القلم.

با توجه به تحقیق و جست‌وجوی دقیقی که راجع به پایگاه‌ها و منابع انجام شد، تقریباً بیش‌تر از صد مقاله علمی فراچنگ آمد. یک غربال‌گری اولیه بر اساس عناوین مقاله برای ساده‌کردن روند بررسی صورت گرفت که در این مرحله عناوین مقالات مورد بررسی دقیق قرار گرفت و موضوعاتی که بی‌ربط انگاشته می‌شدند، به‌طور سیستماتیک حذف شدند. پس از غربال‌گری عنوان، چکیده مقالات به دقت مورد بررسی قرار گرفت. این مرحله برای محدودکردن بیش‌تر انتخاب با ارزیابی تناسب مقالات با موضوع تحقیق انجام شد. مقالاتی که با موضوع تحقیق ما (بررسی جایگاه معنوی امام بخاری در میان محدثان) همخوانی نداشت، عمدتاً حذف شد.

ب) تجزیه و تحلیل اطلاعات

داده‌های استخراج‌شده از مقالات انتخاب‌شده برای ارائه یک نمای کلی و جامع از کارکردها، جایگاه و شخصیت امام بخاری در بستر تاریخ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. موضوعات مشترک، روندهای غالب و یافته‌های محوری به دقت شناسایی و به‌طور سیستماتیک برای ارائه در چارچوب این مقاله مروری سازمان‌دهی گردید.

بیوگرافی امام بخاری

زنده‌گی‌نامه امام بخاری: نام اصلی او محمد ابن اسماعیل ابن ابراهیم ابن مغیره است. موصوف در روز جمعه ماه شوال سال ۱۹۴ هـ.ق. در بخارا در یک خانواده متدین و علم‌پرور متولد گردیده است (زرکلی، 2002م، ج: 6، ص 36/ باحث، 1431، ج: 1، ص 64). پدرش اسماعیل یکی از علمای جید و برجسته در حوزه حدیث بود. افراد این خانواده همه‌گی به زراعت و کشاورزی مشغول بودند (نووی، ج: 1، ص 67). اولین کسی که در این خانواده به تحصیل علم پرداخت، اسماعیل ابن ابراهیم بود. موصوف همواره در مجالس علما اشتراک نموده و به سرزمین‌های مختلف مهاجرت می‌کرد تا همراه اهل علم ملاقات نموده و از محضر شان کسب علم کند (ابن عدی، 1414هـ.ق: ص 47).

قابل یادآوری است که اسماعیل دو پسر داشت: احمد و محمد. از احمد یادی به جز ذکر نام او در تاریخ نشده است. محمد فرزند دوم اسماعیل است که به جایگاه شامخ از علوم رسیده است. امام بخاری گرایش زیادی به حفظ احادیث داشت. از سن دهسالگی شروع به حفظ احادیث کرد و برای رسیدن به این مأمول به کشورهای زیادی همچون: حجاز، شام، مصر و الجزیره و بعضی از شهرها از قبیل: بصره، کوفه، بغداد و نیشاپور سفر کرده است. او در این سفرها با بسیاری از حافظان و اهل حدیث ملاقات کرده است؛ احادیث زیادی را شنیده و روایت‌های فراوانی را نوشته است (ابن جوزی، 1412هـ.ق، ج 12: ص 113). امام بخاری حافظه و هوش خاصی داشت؛ به طوری که از همان دوران کودکی استادانش ضریب هوشی خارق‌العاده‌یی را در سیمایش می‌دیدند. روزی یکی از استادانش نگاهی به وی انداخت و گفت: «روزی این شخص به شهرت جهانی خواهد رسید.» سرانجام این شخصیت بزرگ جهان اسلام شب شنبه بعد از نماز خفتن در ماه شوال سال ۲۵۶ هجری سر در نقاب تراب کشید (الخطیب البغدادی، 1417 هـ.ق، ج 2: ص 6/ زهرانی، 1440 هـ.ق: ص 7).

عوامل تأثیرگذار بر شکل‌دهی جایگاه معنوی امام بخاری

عوامل تأثیرگذار بر شخصیت علمی امام بخاری زیاد است و نمی‌شود که همه آن را در این مقاله به معرفی گرفت و تنها به چند مورد آن اشاره می‌شود:

1. ایمان راسخ امام بخاری نسبت به الله متعال و رسول گرامی اسلام

میرهن است که امام بخاری گرایش بیش‌تر به اهل حدیث داشت؛ به همین مناسبت، معترف به زیادت و نقصان ایمان است. و برای اثبات مدعای خویش احادیث زیادی را برشمرده است که از آن جمله می‌توان به باب الایمان... و هو قول و فعل یزید و ینقص اشاره کرد (بخاری، 1422هـ.ق، ج 1: ص 17). روی همین علت محدثان کرام ایمان راسخ امام بخاری را یکی از شاخصه‌های مهم و برجسته شخصیت وی تلقی نموده‌اند؛ زیرا آن‌گونه که اهل فن بهتر می‌دانند، امام بخاری چنان ایمان راسخ و محکمی نسبت به خداوند متعال داشت که تمامی زنده‌گی‌اش را وقف عبادت الله متعال - البته عبادت به مفهوم عام آن - نموده است. موصوف هنگامی که به نماز مشغول می‌شد، تمام آن‌چه را که در اطرافش بود، فراموش می‌کرد؛ زیرا مناسب نمی‌دید که در محضر خداوند متعال به امری از او یا در امری که برای او مقدور شده باشد، فکر کند. احساسش به هیبت و قدرت الهی باعث می‌شد که نمازش را هرگز قطع نکند؛ گرچه زمین زیر پایش به لرزه درآید یا کدام حشره‌یی او را نیش بزند. حلاوت و شیرینی ایمان چنان بود که وی را از فکر کردن به دردهایی که حشره با نیش خود در بدنش به وجود آورده بود، باز می‌داشت (قندیل، 1437هـ.ق، ص 48).

از آن جایی که قرآن و محبت الله و رسولش در قلب امام بخاری رسوخ نموده بود، همواره لذت روحی و معنوی را بر دردها و رنج‌های مفصلی و عضلی ترجیح می‌داد. روی همین علت امام بخاری نسبت به ادای تهجد و نماز در وقت سحر خیلی مشتاق بود و همواره از طرف شب سیزده رکعت نماز به جای می‌آورد. بی‌اعتنایی به مادیات و توجه به کار و تلاش علمی و تحقیقی، او را از بدگویی دیگران بازداشته؛ به طوری که هرگز از کسی به بدی یاد نکرده است (ذهبی، ج 19: ص 182). خلاصه می‌توان نکات ذیل را از نشانه‌های ایمان راسخ وی برشمرد:

۱. در بذل و بخشش و مردانه‌گی سرآمد روزگار بود؛ طوری که جامه‌اش را به فقیری بخشیده و به خاطر نداشتن جامه مدتی در منزل محبوس بود.

۲. از قرآن و تلاوت آن سیر نمی‌شد و همواره از آن احساس حلاوت و لذت نموده و بهترین اوقات خویش را با قرآن و نماز سپری می‌کرد.

۳. در سماحت و بلندنظری و وسعت دید سرآمد بود؛ طوری که در مقابل مخالفانش چنان ظاهر می‌شد که گویا هرگز به او بدی نکرده‌اند و بدی را با نیکی پاسخ می‌داد.

۴. همواره در مناجات با خداوند متعال به سر می‌برد و هرگز از آن خسته نمی‌شد و بلکه بدین‌وسیله به آرامش و آسایش دست می‌یافت (قندیل، 1437: ص ۴۹).

با توجه به موضوعات ذکر شده به صراحت می‌توان گفت: یگانه چیزی که به آدمیان انرژی روحی و معنوی می‌دهد، همانا رابطه ناگسستنی و پیوند وثیق نسبت به الله متعال است؛ چنان‌چه که خداوند متعال می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (الرعد: 28)؛ ترجمه: «آگاه باشید که یاد خدا آرام‌بخش دلهاست.»

به تاسی از این آیت به صراحت می‌توان گفت: ذکر خداوند متعال مصداق عینی برای درمان افسرده‌گی و ناامیدی است؛ همان‌گونه که برای هر دردی درمانی وجود دارد، برای درمان افسرده‌گی و بیماری‌های روانی نیز راه‌کارهای زیادی از سوی متخصصان مطرح شده است؛ اما از دیدگاه اسلام بهترین درمان و مداوا برای افسرده‌گی یاد خدا، ایمان و توکل به خدا، صبر و تحمل است. بدون شک اولین راهی که اسلام برای مسأله اضطراب و دلهره‌ها پیش‌نهاد می‌کند، ایمان و توکل به خداست. تکیه برخالقی که قادر است و از همه چیز خبر دارد و بنده‌گانش را دوست دارد. تکیه‌گاه همیشه‌گی که همه می‌میرند؛ ولی او باقی است. همه دچار مشکل می‌شوند؛ ولی او همیشه قهار و مسلط و حاکم بر همه چیز است. کما این که

دکتر پول ارنست، متخصص دانشگاه پنسیلوانیا، دربارهٔ نقش ایمان می‌نویسد: مهم‌ترین عامل شفای مریض ویتامین‌ها و داروها نیست؛ بلکه امید و ایمان به الله متعال است. نام‌برده می‌گوید: من به این نکته پی برده‌ام که از این پس باید جسم مریض را با به‌کاربردن وسایل طبی و جراحی و روح وی را با تقویت ایمانش نسبت به خدا معالجه کرد. مبرهن است که انسان‌های زحمت‌کش و پرتلاش مانند کوه استوار است و سختی‌ها او را تکان نمی‌دهد؛ مانند: حضرت ایوب (علیه‌السلام) که در مقابل بدترین مصیبت‌ها ایستاد و مقاومت کرد و عاقبت به رستگاری دو جهان رسید (گله‌داری، 1394: ص 17).

2. زهد و تقوای امام بخاری

مفهوم زهد: در لغت به معنای بی‌رغبت‌شدن، روی‌بازگردانیدن از چیزی، پارسایی و ترک دنیا است (ابن منظور، 1414 هـ.ق، ج 1: ص 438/تهانوی، 1996م، ج 1: ص 462). و در اصطلاح به معنای بی‌رغبتی و دل‌ن بستن به ظاهر دنیا به‌خاطر به‌دست‌آوردن آخرت و خوشنودی و رضامندی الله متعال می‌باشد (قلعجی، 1408 هـ.ق، ج 1: ص 234/جوهری، 1407 هـ.ق، ج 2: ص 481/دهخدا، 1372: ص 566).

لازم به ذکر است که در آموزه‌های دینی زهد به این معنی نیست که انسان از مال و منال دنیوی برخوردار نباشد؛ بلکه رکن اساسی و حقیقت زهد آن است که آدمی اسپر دنیا و مظاهر آن نگشته و در عین بهره‌مندی از آن حاکم و مسلط بر آن باشد. و یا به عبارت دیگر، زهد به معنای دل‌کندن از دنیا و پرهیز از آمال و آرزوهایی است که تعلق به آن‌ها انسان را زمین‌گیر می‌سازد (انصاریان، 1386: ص 234).

از آن‌جایی که زهد و پرهیزکاری درون آدمیان را صیقل داده و آرامش خاطر می‌بخشد، روی همین علت انسان‌ها در درازنای تاریخ برای اطمینان قلبی و آرامش روحی خویش به مکان‌های مذهبی و شخصیت‌های روحانی پناه برده و حس خداجویی خود را به انواع و اشکال متنوع مشبوع نموده‌اند؛ اما دین مقدس اسلام که نسخهٔ شفابخش تا روز قیامت برای آدمیان است، کانال ویژه‌یی را برای مسلمانان معرفی نموده است تا مؤمنان بتوانند از این معبر پدیدۀ درونی خویش را اشباع نموده و آرامش روحی خویش را فراچنگ بیاورند.

آن‌گونه که ایمان‌داران نیک می‌دانند، خداوند متعال برای کسب تقوا و پرهیزکاری راه‌های متعددی را برای مسلمانان تدارک دیده است که هرکس بر اساس توان خویش آن را انجام دهد، حس درونی‌اش مشبوع شده و متقی پنداشته می‌شود، که از جمله می‌توان به عبادت‌های صبح‌گاهی و شبانگاهی اشاره کرد. یکی از شخصیت‌های شخیص و پرنفوذی که به عبادت‌های مزبور علاقهٔ وافر داشت، امام بخاری است؛ زیرا آن‌گونه که تاریخ‌نگاران می‌نگارند، امام همواره در ماه مبارک رمضان شب‌زنده‌داری نموده و هر شب ده جزء از قرآن را تلاوت می‌کرد. یکی از نشانه‌های زهد این است که روح انسان از مضامین

قرآن حظ برده و سنخیت تمام میان روح آدمی و آهنگ قرآن کریم ایجاد شود تا جایی که در حریم روح چیزهای دیگر را راه ندهد. امام بخاری نیز از درون مایه پیام ملکوتی همواره حظ برده و از رذایل اخلاقی کاملاً مبرا بود و غیبت هیچ کسی را نمی‌کرد و می‌فرمود: «امیدوارم که خداوند متعال در این مورد مرا محاسبه نکند.» (سبکی، 1413 هـ.ق، ج 2: ص 227/ ابوذری، 1417 هـ.ق، ج 2: ص 80)

خلاصه، نمونه و شواهد زیادی است که بر زهد و تقوای امام بخاری دلالت می‌کند که از باب مشت نمونه خروار می‌توان به این داستان اشاره کرد: امیر خالد ابن أحمد ذهلی والی و نماینده طاهریان در بخارا گفت: به منزلم بیا و فرزندانم را کتاب جامع و تاریخ را درس بده. او از این کار امتناع کرد. و باز امیر خالد گفت: جلسه درسی را دایر کن که تنها فرزندان من باشند، امام بخاری از آن نیز امتناع نمود. امیر بر آشفته شد و دستور داد تا امام را از شهر خارج کنند (قاسمی، 1391، ص 45).

در واقع، این داستان اوج تقوا و پرهیزکاری امام بخاری را نشان می‌دهد؛ زیرا دست رد زدن به خواست حکومت‌داران به مانند بازی با آتش است.

3. دقت بیش‌تر و احتیاط لازم راجع به تدوین و گردآوری احادیث

مبرهن است که معنویت منجر به ظرافت، دقت و احتیاط لازم در تمام امور به‌ویژه در بخش گردآوری اقوال رسول گرامی اسلام می‌گردد؛ کما این که خداوند متعال می‌فرماید: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (عنکبوت: ۶۹)؛ ترجمه: «کسانی که [به خلوص نیت] در راه ما تلاش می‌کنند، ما فرصت‌های مناسب را برای شان فراهم می‌کنیم؛ برای این که خداوند متعال همراه نیکوکاران است.»

گذر زمان و بحران‌های سیاسی سبب شد که خاک‌ریزه‌های کوچکی بر آثار اسلامی به‌ویژه بر جبین احادیث گهربار رسول گرامی اسلام بنشینند. به همین مناسبت محققان علوم اسلامی عزم را جزم نمودند تا میراث اسلامی را غبارزدایی نموده و چهره تاب‌ناک اقوال رسول گرامی اسلام را آفتابی نمایند. و برای رسیدن به این مأمول فلترها و هنجارهای زیادی را وضع نمودند تا کسی نتواند متون اسلامی را منحرف نموده و به بی‌راهه بکشاند. یکی از متخصصانی که در این راه پرفراز و نشیب آستین بالا زد، همانا امام بخاری است. کتاب قطوری که حاوی 6397 حدیث است، حاصل زحمات فراوان و بی‌شایبه امام بخاری است. وی احادیث مذکور را با دقت بسیار بالا و احتیاط لازم و متقبل شدن زحمات فراوانی تدوین نمود. آن‌گونه که می‌فرماید: هیچ حدیثی را در این کتاب ننوشتیم، مگر این که پیش از آن غسل نموده و دو رکعت نماز خوانده‌ام. و گفته است تمام کتابم را سه مرتبه بازخوانی کرده‌ام (ابن عباد، 1406 هـ.ق، ج 3: ص 252/ سبکی، طبقات الشافعیه، ج 2: ص 162). پرواضح است که امام بخاری برای گردآوری احادیث شرایط خاصی را در نظر گرفته است که سایر محدثان همچون امام مسلم، امام ترمذی، ابوداود و حاکم

نیشاپوری به آن نپرداخته و یا هم در باب تدوین آن از تساهل کار گرفته‌اند؛ مثلاً امام بخاری در روایت حدیث شرط نموده است، حدیثی را نقل کند که ناقلین آن تا صحابه قابل اعتماد و وثاقت شان مورد اتفاق بوده و اسناد حدیث از ابتدا تا انتها متصل بوده و غیر منقطع باشد. بنابراین، هرگاه حلقه‌یی از حلقه‌های سلسله سند از اول یا وسط و یا آخر افتاده باشد، متباقی رجال حدیث هر اندازه از عدالت و ضبط برخوردار باشد، باز هم حدیث ضعیف تلقی می‌گردد (طحان، 1388 هـ.ش: ص 57).

آن گونه که ابوبکر حازمی گفته است، شرط بخاری در صحیحش این است که اسناد حدیث متصل و راوی مسلمان، صادق و غیر مدلس باشد و اختلاط نکرده و عادل، ضابط و دارای حفظ و ذهن سلیم بوده و همش کم و اعتقادش سالم‌تر بوده باشد. هر چند محدثان دیگر نیز شرایط ذکر شده را در روایت حدیث مهم می‌پندارند، اما یگانه شرطی که امام بخاری را از متباقی محدثان متمایز می‌سازد، این است: امام بخاری علی‌الرغم این که هم‌عصر بودن راوی را شرط می‌داند، ملاقات راوی را نیز از جمله شروط صحت اسناد تلقی می‌کند (ابن حجر، فتح‌الباری: ص 77).

4. فطانت و معنویت امام بخاری

از جمله موضوعاتی که امروزه به‌طور وسیعی در پاسخ به موارد بغرنج و پیچیده به آن توجه می‌شود، فطانت، معنویت و اخلاق است. هوش و معنویت ویژه انسان بوده و از طریق آگاهی از یک بعد متعالی می‌آید و به انسان قدرت می‌بخشد تا خلاق باشد و بتواند شرایط را به بهترین شکل آن متحول کند. در واقع، موجودیت این مؤلفه امام بخاری را در میان سایر محدثان صدرنشین ساخته است. امام بخاری در حفظ و فهم معانی حدیث و تیزفهمی، کثرت فقاقت، دقت معانی، زهد و تقوا، شناخت علت و طرق احادیث، قوت حافظه، استنباط مسایل و به‌طور کل در تمام جوانب مربوط به حدیث بی‌نظیر بود (ابن عدی، 1414 هـ.ق: ص 47).

به همین مناسبت سلیم ابن مجاهد خطاب به امام بخاری گفته است: «به‌جز انسان حسود با تو کسی کینه نمی‌ورزد و شهادت می‌دهم که در دنیا همانند تو پیدا نخواهد شد.» (ذهبی، ج 19: ص 189) امام‌الائم محمد ابن اسحق ابن خزیمه صاحب صحیح گفته است: «در زیر سقف این آسمان حافظ‌تر و داناتر به حدیث نبوی از محمد ابن اسماعیل بخاری ندیده‌ام.» (المیر، 1441 هـ.ق: ص 172/ التریانی، 1431 هـ.ق، ج 1: ص 328)

امام سنت، امام احمد ابن حنبل صاحب مسند معروف، گفته است: «خراسان بزرگ همانند محمد ابن اسماعیل بخاری را هرگز بیرون نداده است.» (ابن کثیر، 1408 هـ.ق، ج 11: ص 30/ سبکی، 1413 هـ.ق، ج 2، ص 227)

بدون شک خداوند متعال به او حافظه قوی اعطا فرموده بود که بدون مبالغه تجهیزات کامپیوتری در این زمان از حفظ آن عاجز است. حافظه‌یی که هزاران حدیث پیامبر را با متون و سندها و تاریخ راویان آنان حفظ داشت. پس، جای تعجب نیست که تألیفات امام بخاری نشانه‌یی بر صدق، امانت حقیقت و عاری از هرگونه شک و گمان است. در طول تاریخ برهان قاطع است بر این که خداوند متعال همان طوری که قرآن کریم را محافظت می‌کند، مردانی را از مؤمنان مهیا نموده تا احادیث را حفظ کنند. خصوصیات بارز و منحصر به فرد دیگر امام بخاری که دوستان وی در مجالس علمی که در شهر بصره تشکیل می‌شد به آن پی بردند و توجه شرکت‌کنندگان در حلقه‌های حدیث را به خود جلب کرد، این بود که امام بخاری بدون این که قلم و کاغذی همراه داشته باشد، در این مجالس شرکت می‌کرد؛ در حالی که تمامی طلاب شرکت‌کننده در این مجالس کلمه به کلمه آن چه را که محدثان بیان نموده، یادداشت می‌کردند و آنان در مورد امام بخاری به یکدیگر می‌گفتند: «چرا این نوجوان در این مجالس شرکت می‌کند، وقت خود را هدر می‌دهد و استفاده لازم را نمی‌برد؟ علت مداومت حضور او چیست؟ و چرا آنچه را که حفاظ و ائمه بیان می‌کنند، یادداشت نمی‌کند؟» (صالحی: ص 87)

حاشد ابن اسماعیل حادثه بسیار جالبی را در این خصوص بیان می‌کند که به قوت حافظه و دقت هوش‌مندانه او اشاره می‌کند: ابو عبدالله با ما در مجالس حدیث مشایخ بصره شرکت می‌کرد. در حالی که چیزی را یادداشت نمی‌کرد، بعد از مدتی من و دوستم به او گفتیم: چرا همراه ما در مجالس علم شرکت می‌کنی؛ اما احادیث را یادداشت نمی‌کنی؟ امام بدون این که جواب بدهد، فقط به ما نگاه می‌کرد. ما با وجود این هر روزه سؤال خود را تکرار می‌کردیم. بعد از شانزده روز به ما گفت: شما خیلی سماجت می‌کنید و هر روز به من ایراد می‌گیرید. آن چه را که در مجالس حدیث نوشته‌اید، به من نشان دهید. ما آن چه را که در آن مجالس حدیث نوشته بودیم، به او نشان دادیم که بیش از شانزده هزار حدیث بود. او همه‌گی را از حفظ خواند و ما نوشته‌های خود را از محفوظات او تصحیح می‌کردیم. سپس امام رو به ما کرد و گفت: آیا شرکت کردن من در حلقه‌های دانش به هدر دادن عمر بوده است؟ حاشد ابن اسماعیل در ادامه می‌گوید: اهل دانش و خبره‌گان بصره امام بخاری را جانشین شایسته‌یی برای طلب علم حدیث به‌شمار آوردند. در حالی که هنوز جوان بود، هزاران نفر در حلقه درسش می‌نشستند و از او حدیث می‌نوشتند (قندیل، 1437 هـ.ق: ص 87).

با توجه به موارد ذکر شده دانسته می‌شود که امام بخاری از قوت حافظه و هوش بلندی برخوردار بوده است که هزاران حدیث را در حافظه‌اش ثبت نموده و بدون کدام اشتباه و فراموشی به خوانش گرفته که این روی کرد برای هم‌مسلمانان امام بخاری خیلی شگفت‌آور بوده است.

5. تحمل مشقت‌های بیش‌تر برای علم‌اندوزی بیش‌تر

مبرهن است که گردآوری روایات رسول گرامی اسلام کار خیلی سنگین و دشواری است. ثقلت کار زمانی قابل درک است که امکانات خیلی کم و ابتدایی در دسترس بوده باشد. امام بخاری در یک چنین حالتی اقدام به جمع‌آوری احادیث نبوی نمود. روی همین علت به شهرهای مختلف سفر کرد. اولین سفر امام بخاری به طرف مکه مکرمه بود که در این سفر وی را مادر و برادرش احمد ابن اسماعیل همراهی می‌کرد (داوودی، ج 2: ص 104).

امام در سن شانزده ساله‌گی به مکه مکرمه سفر کردند تا در مراسم حج شرکت کنند و پس از ادای مراسم حج مادر و برادر شان به شهر و دیار خود برگشتند و خود امام در مکه مسکن‌گزین شدند، تا به هدفی که از قبل تعیین نموده بودند، دست یابند. به همین مناسبت، پیش محدثان عدیده‌یی زانوی تلمذ زدند که از باب مشتم نمونه خروار به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: 1- اسحاق ابن راهویه 2- علی ابن مدینی 3- ابوعبدالله عبدالله ابن زبیر 4- عبدالله ابن یزید 5- ابوعبدالرحمن مقرئ (عثمانی، 1436هـ-ق: ص 9).

امام بخاری از این محدثان احادیث فراوان استماع نموده است. بعد از مکه به مدینه حرکت کرده و از استادان و محدثان شهر مدینه نیز کسب فیض نموده و در همین وقت اقدام به تألیف کتاب «فضائل الصحابه و التابعین» و «تاریخ کبیر» نمود و برای تحریر این کتاب از پرتو نور ماه استفاده می‌کرد. امام بعد از مدینه راه بصره را در پیش گرفت. خبر استعداد و صلاحیت و قوت حافظه و حفظ حدیث امام در دنیا مشهور شده بود (ذهبی، 1405 هـ-ق: ص 143).

زمانی که امام بخاری به بصره آمد، بزرگان و محدثان جمع شدند تا وی را ملاقات کنند و از محضر مبارکش مستفید گردند. امام با وجود این که خیلی جوان بود، همه تعجب می‌کردند که با این جوانی چقدر خدا به ایشان توانایی و حافظه داده است (باجی، 1406 هـ-ق، ج 1: ص 279). ناگفته نماند که بصره شهری بود که بقایای علم صحابه و تابعین در آن جا قرار داشت و یکی از مراکز بزرگ علمی به‌شمار می‌رفت. امام بخاری بعد از بصره راهی کوفه شده و از محضر محدثان بزرگ کسب فیض نمود. امام از کوفه به دارالسلطنه بغداد وارد شد. بغداد مرکز حکومت خلفای عباسی و مهد علم و دانش در آن زمان بود و شخصیت‌های بزرگی همچون امام احمد ابن حنبل، شریح ابن نعمان، محمد ابن عیسی و محمد ابن سابق مشغول تدریس و ترویج احادیث نبوی بودند که خوش‌بختانه امام بخاری نیز از این محدثان بزرگ روایات بی‌شماری را استماع نموده و به انباشته‌های ذهنی‌اش افزود. بعد از آن امام عزم را جزم نمود تا برای گردآوری احادیث بیش‌تر طرف شام که یکی دیگر از مراکز بزرگ علم و حدیث بود، رهسپار شو و بعد از شام روانه دیار مصر و بعد از مصر عازم الجزایر شد. او همچنین به مرو ترکمنستان سفر کرد

و از آن جا به بلخ و هرات نیز سفر نمود و از احمد ابن ابی‌الولید که حنفی‌المسلک بود، حدیث فراگرفت و بعد عازم نیشاپور شده و از مشایخ آن جا نیز کسب فیض کرد (قندیل، 1437 هـ.ق: ص ۴۹).

با توجه به موارد ذکرشده معلوم می‌شود که امام بخاری برای جمع‌آوری احادیث زحمات بی‌شماری را متقبل گردید و بزرگ‌ترین خدمت را در جامعه اسلامی انجام داد و نامش را در تاریخ مؤمنان به خط زرین و درشت حکاکی کرد.

نتیجه‌گیری

با توجه به موضوعاتی که بیان شد، می‌توان نکات آتی را به دست آورد:

یکی از شخصیت‌های بزرگ جهان اسلام که خدمات بی‌دریغ و بی‌شایبه‌یی را در راستای تدوین و گسترش احادیث رسول گرامی اسلام انجام داد، بدون شک امام بخاری است. او برای گردآوری احادیث پیامبراکرم (صلی الله علیه و سلم) زحمات زیادی را متقبل شد و با این کار علمی و ماندگارش جایگاه رفیع و بلندی را در میان محدثان کسب کرد.

میرهن است که رمز موفقیت هر انسان بسته‌گی به تلاش و پشت کارش دارد؛ به‌ویژه زمانی که این تلاش و زحمات خسته‌گی‌ناپذیر توأم با ایمان راسخ و عقیده خالص عجین شده باشد. امام بخاری نیز برای رسیدن به قله‌های بلند معرفت از این نردبان‌های بزرگ استفاده کرد و سرانجام نامش در بستر تاریخ سبز و ماندگار باقی ماند. روی همین علت است که امام بخاری گفت: یکی از نعمت‌های بیکران الهی برایم این است که عشق و محبت احادیث رسول گرامی اسلام را در قلبم جای داد، تا در روشنایی آن بتوانم راه حق و مستقیم را از میان راه‌های باطل و کج بشناسم و از حق پیروی نموده و از اتباع باطل اجتناب نمایم. به همین مناسبت امام بخاری عمر گران‌بهایش را در راه خدمت به اسلام و ترویج اندیشه اسلامی صرف کرد و برای رسیدن به این مأمول راه‌های پر فراز و فرودی را پشت سر گذراند.

واضح است که ایمان به خداوند متعال توأم با صداقت و راستی سرشت کار هر انسان را در کره خاکی رقم می‌زند. امام بخاری به تأسی از این اصل، به اقیانوس بزرگ شنا کرد و با کمال تیزهوشی توأم با صداقت و راستی از قعر دریا در ناب و خالص را استخراج نموده و با این کار بنیادی و مهم نامش را با سنت نبوی گره زد.

منابع

قرآن کریم.

ابن جوزی، عبدالرحمن. (1412 هـ.ق). المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک. ج 12، محقق: محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، چاپ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن حجر، احمد بن علی. (1379 هـ). فتح الباری شرح صحیح البخاری. ج 5، بیروت: دارالمعرفه.

- ابن عباد، عبدالحی ابن احمد. (1406 هـ.ق). شذرات الذهب فی أخبار من ذهب. ج 3، تحقیق محمود الأرناؤوط، چاپ اول، دمشق: دار ابن کثیر.
- ابن عدی، عبدالله. (1414 هـ.ق). أسامی من روی عنهم محمد بن إسماعیل البخاری من مشایخه. المحقق: د. عامر حسن صبری، چاپ اول، بیروت: دارالبشائر الإسلامية.
- ابن کثیر، اسماعیل ابن عمر. (1408 هـ.ق). البدایة و النهایة. ج 11، محقق: علی شیری، چاپ اول، نشر دار إحياء التراث العربی.
- ابن منظور، جمال الدین. (1414 هـ.ق). لسان العرب. ج 1، چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
- ابوذر، احمد ابن ابراهیم. (1417 هـ.ق). کنوز الذهب فی تاریخ حلب. ج 2، چاپ اول، حلب: دارالقلم.
- المیر، عبدالرحمن بن محمد. (1441 هـ.ق). الجامع فی سیرة الامام البخاری. چاپ اول، لبنان: دار الکتب العلمیة.
- انصاریان، حسین. (1386 هـ.ش). عرفان اسلامی. قم: دفتر انتشارات اسلام.
- باجی، سلیمان بن خلف. (1406 هـ.ق). التعدیل والتجریح لمن خرج له البخاری فی الجامع الصحیح. ج 1، چاپ اول، محقق: د. أبولبابة حسین، ریاض: دار اللواء للنشر والتوزیع.
- باحث، عضو ملتقى اهل حدیث. (1431 هـ.ق). الوفیات و الأحداث. ج 1، لبنان: دار الکتب العلمیة.
- بخاری، محمد ابن اسماعیل. (1422 هـ.ق). صحیح البخاری. ج 1، چاپ اول، محقق: محمد زهیر بن ناصر الناصر، چاپ اول، نشر دار طوق النجاة.
- تریانی، جهاد. (1431 هـ.ق). مائة من عظماء أمة الإسلام غیروا مجری التاريخ. ج 1، چاپ اول، قاهره: دار التقوی للطبع والنشر والتوزیع.
- تهانوی، محمد ابن علی. (1996 م). موسوعة کشف اصطلاحات الفنون و العلوم تحقیق د. علی دحروج، ج 1، چاپ اول، بیروت: مکتبة لبنان ناشرون.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (1407 هـ.ق). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة. تحقیق أحمد عبدالغفور عطار، ج 2، بیروت: دار العلم للملایین.
- خطیب البغدادی، احمد ابن علی. (1417 هـ.ق). تاریخ بغداد. دراسة و تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، ج 2، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- داوود، محمد ابن علی. (بی تا). طبقات المفسرین. ج 2، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- دهخدا، علی اکبر. (1373 هـ.ش). لغتنامه دهخدا. ج 8، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ذهبی، شمس الدین. (1405 هـ.ق). سیر اعلام النبلاء. ج 8، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ذهبی، شمس الدین. (بی تا). تاریخ الإسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام. ج 19، نشر المکتبة التوفیقیة.
- زرکلی، خیرالدین. (2002 م). الأعلام. چاپ پانزدهم، ج 6، بیروت: دارالعلم للملایین.
- زهرانی، مساعد بن حماد. (1440 هـ.ق). سیرة الامام بخاری. چاپ اول، لبنان: دارالکتب العلمیة.

- سبکی، تاج‌الدین. (1413 هـ.ق). طبقات الشافعية الكبرى. محققان: د. محمود محمد الطناحی و د. عبدالفتاح محمد الحلو، ج 2، چاپ دوم، نشر هجر للطباعة و النشر و التوزيع.
- سمعانی، عبدالکریم. (1382 هـ.ق). الانساب. محققان: عبدالرحمن بن یحیی المعلمی الیمانی و غیره، چاپ اول، حیدرآباد: مجلس دائرة المعارف العثمانية.
- صالحی، محی‌الدین. (بی‌تا). شرح حال و زنده‌گی اصحاب صحاح سنة، ایران: انتشارات کردستان.
- طحان، محمود. (1388 هـ.ش). درآمدی بر علوم حدیث. مترجم: فیض محمد بلوچ، تهران: تربت جام.
- عثمانی، محمدتقی. (1436 هـ.ق). درس ختم بخاری شریف به انضمام زنده‌گی نامه امام بخاری. مترجم: عبدالله ریگی، گرفته‌شده از کتاب‌خانه الکترونیکی قلم.
- عمر، احمدمختار عبدالحمید. (1429 هـ.ق). معجم اللغة العربية المعاصرة. ج 1، چاپ اول، نشر عالم الکتب.
- فیروز هروی، عبدالرحیم. (1437 هـ.ق). فیض الباری شرح مختصر صحیح البخاری. گرفته‌شده از کتاب‌خانه الکترونیکی عقیده.
- قاسمی، الیاس. (1391 هـ.ش). امام بخاری و جایگاه صحیحش. تهران: مرکز چاپ و نشر.
- قلعجی، محمدرواس. (1408 هـ.ق). معجم لغة الفقهاء. ج 1، چاپ دوم، نشر دارالنفائس للطباعة و النشر و التوزيع.
- قندیل، عبدالمنعم. (1437 هـ.ش). سيرة الامام بخاری. مترجم: صدیق دهوری، تهران: انتشارات احسان.
- گله‌داری، حسین‌تاجی. (1394 هـ.ش). آشنایی با ائمه حدیث. تهران: انتشارات سمت.
- مجموعه من المؤلفین، (بی‌تا). الموسوعة الموجزة في التاريخ الإسلامي. ج 2، چاپ دوم، نشر دارالنفائس للطباعة و النشر و التوزيع.
- نووی، محیی‌الدین، تهذیب الأسماء و اللغات. ج 1، بیروت: دار الکتب العلمية.

